

ગુજરાતી સાહિત્ય અને મહાભારત

ડૉ. રઘુભાઈ કે. પટેલ

સંસ્કૃત વિભાગ

ધી.કે.એન.એસ.બી.એલ.આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, ખેરાલુ.

તા.ખેરાલુ. જિમહેસાણા. મો.૯૯૦૯૨૯૧૪૯૪

ગુજરાતી સાહિત્યના ઉદભવકાળથી માંડી આજ સુધીના સાહિત્ય પર મહાભારતની અસર વિશેષ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. મહાભારતમાંથી ગુજરાતી ભાષામાં ઘણા બધા અનુવાદો-રૂપાંતરો થયેલા છે. તથા મહાભારતના પ્રસંગોને આધારે ઘણી બધી મૌલિક કૃતિઓની રચના થયેલી પણ જોઈ શકાય છે. પંદરમી સદીમાં થઈ ગયેલા કવિ ભાલણે મહાભારત આધારિત ‘નલાખ્યાન’ નામે કૃતિ રચીને ગુજરાતી સાહિત્યમાં સૌપ્રથમ મૌલિક આખ્યાનની રચના કરી છે. સોળમી સદીમાં થઈ ગયેલા કવિ નાકરે સૌપ્રથમ મહાભારતના નવ પર્વોનો ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ કર્યો છે. સત્તરમી સદીમાં થઈ ગયેલ પ્રેમાનંદના નામે ‘નલાખ્યાન’ કૃતિ પ્રાપ્ત થાય છે. તો વળી જૈન કવિ સમયસુંદરે ‘નલ-દમયંતીરાસ’ નામના કાવ્યની રચના કરેલી છે.

આધુનિક ગુજરાતી સાહિત્યમાં મહાભારતને આધારે કવિ મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટે ‘વસંતવિજય’ નામે ખંડકાવ્યની રચના કરેલી છે. આ કૃતિમાં કિંદમ મુનિના શાપને લીધે તપસ્વી પાંડુ વનમાં વસંતના માદક પ્રભાવને લીધે માદ્રી સાથેના સંબંધની કામનાથી મૃત્યુ પામે છે. મહાભારતના ૧૧૬મા અધ્યાયમાં આ કથા આપેલી છે. કવિ કાન્તે પપ શ્લોકોમાં વિસ્તાર કરીને મૂળ મહાભારતના પ્રસંગને માનવીય ટ્રેજડીના રૂપે નિરૂપેલો છે. શાપિત પાંડુ પર વસંત જેવા પ્રાકૃતિક બળોના વિજયનું આલેખન કરીને કવિએ પોતાનું ‘ટ્રેજિક વિઝન’ રજૂ કર્યું છે. મહાભારતનો પાંડુ-માદ્રી પ્રસંગ અહીં પૂર્વાપરરહિત સ્વતંત્ર રચના રૂપે કલ્પાયેલો છે. માદ્રીની આ ઉક્તિથી કાવ્યનો આરંભ થાય છે-

નહીં નાથ । નહીં નાથ । ન જાણો કે સવાર છે ।

આ બધું ઘોર અંધારું હજી તો બહુ વાર છે.

નહીં, નહીં એવા નિષેધાત્મક શબ્દો અને અંધકાર અહીં ભાવિ કરૂણ ઘટનાનો સંકેત કરે છે. કાવ્યના અંતે જ્યારે પાંડુ કામવશ બનીને માદ્રીને આલિંગન આપે છે, ત્યારે ફરીથી માદ્રીના મુખેથી આ શબ્દ નીકળે છે – નહીં. આમ નહીં કહીને તે પાંડુથી એકવાર અલગ થઈ જાય છે, પરંતુ નિયતિ વધારે બળવાન હોવાથી પાંડુની કામવશ અવસ્થા જોઈ માદ્રી તેના બાહુપાશમાં આવી જાય છે. કવિ કાન્તે અહીંયાં કાવ્યનો અંત આણ્યો છે. કવિને વસંતનો વિજય સિદ્ધ કરવાનો છે, આમ આ કાવ્યમાં વસંતનું અદ્ભુત સૌન્દર્ય અને તેનો પાંડુ પર પડેલ દુર્દમ્ય પ્રભાવ વર્ણવેલ છે.

વસંતવિજયની જેમ કાન્તનું ‘અતિજ્ઞાન’ પણ મહાભારત પર આધારિત છે. સભાપર્વની આ ઘટના કનિષ્ઠ ભાઈ સહદેવના જ્યોતિષજ્ઞાનને કેન્દ્ર સમક્ષ રાખે છે. સહદેવે પોતાના અતિજ્ઞાનથી જાણી લીધું છે કે દ્યુતસભામાં પાંડવોનો પરાજય તથા દ્રૌપદીની માનહાની થવાની છે. કવિ કાન્તે એવી કલ્પના કરી છે કે અન્ય ચાર ભાઈઓ દ્યુત રમવા ગયેલા છે, જ્યારે સહદેવ એકલો જ દ્રૌપદી સાથે ઘેર રોકાયેલો છે. દ્રૌપદીને જોઈને અને પરિણામની કલ્પના કરીને તે માનસિક પીડા અનુભવી રહ્યો છે. જેનાથી છૂટવા માટે તે વિષપાન કરી લે છે. અહીંયાં પણ કવિ કાન્તનું ટ્રેજડીનું વિઝન છે. જે થવાનું છે, તે થઈને જ રહે છે, તો પછી અતિજ્ઞાનથી શો લાભ ? આ કાવ્ય ‘વસંતવિજય’ ની પહેલા પ્રકાશિત થયું હતું. કાન્તના આ ખંડકાવ્યોનું અનુસરણ કરીને અનુગામી અનેક કવીઓએ આ પ્રકારના ખંડકાવ્યોની રચના કરી છે. તેમાં પ્રથમ સ્થાને નરસિંહરાવ દિવેટીયાએ ‘ઉત્તરા-અભિમન્યુ’ ની રચના કરી છે. તેના સમગ્ર રચના-વિધાન પર

‘વસંતવિજય’ નો પ્રભાવ રહેલો છે. આ કાવ્યમા રણસંગ્રામમાં ચક્રવ્યૂહ ભેદવા જતા પૂર્વે રાત્રે સૂતેલી ઉત્તરાને ડરામણું સ્વપ્ન આવે છે, અને તે સફાળી જાગી જાય છે, પછી અભિમન્યુને તે વાત જણાવે છે. સ્વપ્નમાં પ્રેમમાં મગ્ન કપોતયુગલમાંથી નરનો વધ થાય છે, ત્યારે માદાકપોતના મસ્તકમાંથી એક જ્વાળા આવીને તેને ઘેરી લે છે. વાસ્તવમાં તેનું આ સ્વપ્ન ભાવી ઘટનાનો સંકેત કરે છે. અભિમન્યુ જેમ-તેમ સમજાવીને અશ્વારૂઢ થઈ નીકળી જાય છે. આમ મહાભારત ઓગણીસમી શતાબ્દીના સર્જકોને અલગ અલગ પ્રકારે પ્રભાવિત કરતું રહ્યું છે.

નવલકથાકાર ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીએ તેમના ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના ચોથા ભાગના બાવીસમા પ્રકરણમાં મલ્લવહાભવનનું વર્ણન કરેલું છે. આ મહેલના અનેક ખંડો છે, જેમાં એક ‘પાંડુભવન’ પણ છે. વળી પાંચ પાંડવો અને પાંચાલી વગેરેના ભવનો, કૌરવોના ભવનો તથા પિતાંબર ભવનનું વર્ણન છે. મહાભારતના આ ચરિત્રચિત્રણના સંદર્ભે લેખકે મહાભારતનું નવું રાજનૈતિક અર્થોદઘાટન કરેલું છે. ગોવર્ધનરામે સમગ્ર મહાભારતને એક રૂપક રૂપે પ્રસ્તુત કરેલ છે. તેનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે મહાભારત કોઈ કાળગ્રસ્ત કથા માત્ર નથી, પરંતુ આપણા યુગને અનુરૂપ રાજનીતિના પાઠ મહાભારતમાંથી આપણને શીખવા મળે છે. ગોવર્ધનરામના મતે આજે પણ મહાભારતની રાજનીતિ એટલી જ પ્રાસંગિક જોવા મળે છે.

ડોલનશૈલીના પ્રસ્થાપક કવિ ન્હાનાલાલે યુરોપ-જાપાન વચ્ચેની લડાઈ સંદર્ભે લખ્યું છે – “મહારાજ આયુષ્યકાળમાં રામાયણ અને મહાભારત પૃથ્વી પગધારે જાણે ફરી ખેલાયા.” તેમણે લખ્યું છે કે ‘માનવ ઇતિહાસનો સૌથી ભયંકર શબ્દ છે કુરુક્ષેત્ર.’ કવિએ મહાભારતની પાંડવ-કૌરવની મહાકથાને નવા યુગના નવા અવતાર સ્વરૂપે ‘કુરુક્ષેત્ર’ શીર્ષક સાથે મહાકાવ્યનો ૧૯૯૬થી પ્રારંભ કરીને ૧૯૪૦માં પૂર્ણ કરે છે. આ મહાકાવ્યનો મુખ્ય વિષય કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ છે. તેના નાયક શ્રીકૃષ્ણ છે. દ્વાપરયુગ પૂરો થઈને કલિયુગનો પ્રારંભ થાય છે. આ સંક્રાન્તિકાળનું અહીં વર્ણન કરેલું છે. કવિ નવા સ્વરૂપે મહાભારતકાળની વાત કરવા માગે છે. પરંતુ તેમનો આ સંકલ્પ સિદ્ધ થતો હોય તેવું દેખાતું નથી. ‘પાર્થને કહો યદાવે બાણ’ વગેરે ગીત અને કેટલાક પ્રસંગો પ્રભાવોત્પાદક બની રહે છે. તદ્દુપરાંત કવિ ન્હાનાલાલે શ્રીમદભગવદગીતાનો ગુજરાતીમાં સમશ્લોકી અનુવાદ પણ કર્યો છે.

નર્મદાશંકર ભટ્ટે ‘શાપસંભ્રમ’ કાવ્યમાં પાંડુના શાપપ્રસંગનું વર્ણન આપેલું છે. પાંડુના બાણથી વીંધાયેલ હરણ પાંડુને શ્રાપ આપે છે. પાંડુને ભ્રમ થાય છે કે તેણે ખરેખર તે શબ્દ સાંભળ્યો હતો ? કે પછી તેના સંતાપગ્રસ્ત હૃદયનો આ પ્રતિધ્વનિ છે ? સાચું શું છે ? આના આધારે જ કાવ્યનું શીર્ષક ‘શાપસંભ્રમ’ એવું આપ્યું છે. કવિ સુંદરમે ‘વસુધા’ કાવ્યસંગ્રહમાં મહાભારતના વિષયવસ્તુના આધારે ‘દ્રૌપદી’ અને ‘કર્ણ’ એ બે કવિતાઓની રચના કરી છે. દ્રૌપદી કવિતાની પ્રથમ કડીમાં ‘અગ્નિ’ શબ્દ વ્યંજક અર્થમાં પ્રયોજ્યો છે.

યજ્ઞના અગ્નિપંકેથી ખીલેલી તેજપદ્મિની,

સૃષ્ટિની દિવ્ય શોભા નમસ્તે દેવિ દ્રૌપદી.

દ્રૌપદી યજ્ઞના અગ્નિપથથી પેદા થયેલી તેજની પદ્મિની છે. કાવ્યમાં અગ્નિ શબ્દનો ઉલ્લેખ વારંવાર આવે છે, જે કવિની અંતરદૃષ્ટિનો પરિચય કરાવે છે. ૨૨૮ પંક્તિઓમાં કવિએ દ્રૌપદીને કેન્દ્રમાં રાખીને મહાભારતકથાની પ્રદક્ષિણા કરી છે.

‘દ્રૌપદી’ની જેમ ‘કર્ણ’ નામનું બીજું કાવ્ય ૩૮૯ પંક્તિઓમાં કવિએ રચ્યું છે. કાવ્યના આરંભની પંક્તિ છે-

સરિતા મલકાતી વહે ઝીલતી ભાનુગર્ભને,

ઝૂલે છે નીરમાં એના અનેરૂ મનુપદ્મને.

તાજા જન્મેલ બાળક કર્ણને કુંવારી કુંતીએ સરીતામાં વહાવી દીધો છે. સરીતા ભાનુના ગર્ભથી પ્રકાશિત થઈને કલ-કલ વહી રહી છે. અહીં મનુપદ્મ છે બાળક કર્ણ. કવિ કલ્પના કરે છે કે વિશ્વના બધા જ પદ્મોનો પિતા[સૂર્ય] પોતાના જ અંશથી ખીલેલા એક પદ્મને પોતાના વૃતથી અલગ થઈને વહી રહેલા તેને અસહાયની જેમ જોઈ રહ્યો છે. અર્જુનના હાથે કર્ણનું મૃત્યુ થતાં કવિએ મર્મભેદી પંક્તિમાં લખ્યું છે –

‘કર્ણના વધકાણ્ણે પીગળ્યું વ્યોમ, ના ધરા.’

અર્થાત્ કર્ણના મૃત્યુના કારણથી આકાશ પીગળે છે, પરંતુ ધરા પીગળતી નથી. અહીં આકાશ એટલે કે સૂર્યનો સંદર્ભ છે. ધરાએ તેના રથના પૈડાને ફસાવી દીધું છે. તે સંકેતની સાથે ધરા એટલે આ માનવસમાજ, જે કર્ણને સૂતપુત્ર સમજીને તેનું અપમાન કરતો રહ્યો છે. તે કેવી રીતે પીગળશે ? કવિની આ ઉક્તિમાં વેધક કટાક્ષ જોવા મળે છે.

કર્ણના એક માર્મિક જીવનપ્રસંગને આધારે ઉમાશંકર જોષીએ ગાંધી પ્રેરિત માનવમૂલ્યોની સ્થાપના તેમના 'કર્ણકૃષ્ણ'નામના કાવ્યમાં કરી છે. કાવ્યના અંતિમ ખંડમાં કવિએ કર્ણના કારણસભર જીવનને અંજલી આપી છે. તેમના 'પ્રાચીના' કાવ્યસંગ્રહમાં વ્યાસ, વાલ્મીકિ, કાલીદાસ અને રવિન્દ્રનાથની કાવ્ય વિરાસતની ભવ્યતાનું વર્ણન આપેલ છે. 'પ્રાચીના'ના સાતસંવાદકાવ્યોમાં 'કર્ણકૃષ્ણ', '૧૯મા દિવસનું પ્રભાત' અને 'ગાંધારી' આ ત્રણ કાવ્યો મહાભારતની કથા પર આધારિત છે. કર્ણકૃષ્ણમાં શ્રીકૃષ્ણ કૌરવસભામાં પોતાના પ્રયત્નોમાં નિષ્ફળ રહેતા અને હસ્તિનાપુરમાંથી નીકળતી વખતે કર્ણને પોતાના રથમાં બેસાડે છે. કૃષ્ણ વિચારે છે કે જો કર્ણ પાંડવોના પક્ષમાં આવી જાય તો કદાચ દુર્યોધન યુધ્ધનો વિચાર છોડી દે. આથી કૃષ્ણ કર્ણને તેના જન્મનું રહસ્ય બતાવતા કહે છે. તુ કૌન્તેય છે, એટલું જ નહીં, જયેષ્ઠ પાંડવ છે. દુર્યોધનને છોડીને પાંડવોની સાથે ભળી જાય તો સૂતપુત્રનું કલંક દૂર થશે. અને રાજા પણ થશે. એટલું જ નહિ, પાંચાલીનો સ્વામી પણ થઈશ. કૃષ્ણ કેટલું મોટું પ્રલોભન આપે છે. પરંતુ કર્ણ વિચલિત થતો નથી, તે દુર્યોધનને છોડી શકતો નથી. કર્ણ કહે છે કે જન્મને નહીં પરંતુ પૌરુષને સમાજ જુએ એવું પોતાના જીવનથી તે સ્થાપિત કરવા માગે છે. જે લોકો પોતાના જન્મ-કુળના કારણે દુઃખી છે, તેમના ઉજ્જવળ ભવિષ્યને હું રચવા ઈચ્છું છું.

'૧૯મા દિવસનું પ્રભાત' એ સંવાદકાવ્યમાં મહાભારતના યુદ્ધ પછી, દુર્યોધનના મૃત્યુ બાદ અશ્વત્થામાએ કરેલ પૈશાચિક હત્યા પછી ઓગણીસમા દિવસનું પ્રભાત કેવું ઉગશે, તેનું મહાભારતના સ્ત્રીપર્વના આધારે આલેખન કર્યું છે. નગરમાંથી ધૃતરાષ્ટ્ર, ગાંધારી, કુંતી તેમજ સમગ્ર સ્ત્રીસમુદાય યુધ્ધ ભૂમિ પર એકત્ર થયો છે. ગાંધારી સો પુત્રોની માતા, દ્રૌપદી પાંચ પુત્રોની માતા - બંને અત્યારે પુત્રો વિનાની છે. કોણ કોને આશ્વાસન આપે ?

'ગાંધારી' કાવ્યમાં ગાંધારીએ શ્રીકૃષ્ણને આપેલ શ્રાપના પ્રસંગનું વર્ણન કરેલું છે. કવિએ ગાંધારીના પાત્રને ઉપસાવતાં કહ્યું છે કે તેણે માત્ર પોતાના પુત્રોના શોકના કારણે વિહવળ થઈને નહીં, પરંતુ અભિમન્યુની પત્ની અને સમગ્ર સ્ત્રીસમુદાયના કારણે વિલાપના પ્રભાવને કારણે શ્રાપ આપ્યો છે. ગાંધારી માને છે કે તેના શ્રાપથી ખરેખર હિત થયું છે. અહીં કવિ ઉમાશંકર મહાભારતની આ ભીષણ ક્ષણોને વધુ મર્મભેદી અભિશાપરૂપે નવો વળાંક આપીને માનવીય ભાવ પેદા કરે છે. વળી ઉમાશંકરે 'મહાભારતમાં માનવતા' અને 'મહાભારત: એક ધર્મકાવ્ય' નામના બે સમીક્ષાત્મક લેખો પણ લખેલા છે. તદુપરાંત તેમણે 'મહાપ્રસ્થાન', 'યુધિષ્ઠિર' અને 'અર્જુન-ઉર્વશી' - એમ ત્રણ નાટકોની રચના કરેલી છે. ઉમાશંકર જોષીના 'મહાપ્રસ્થાન' નાટકમાં મહાભારતના મહાપ્રસ્થાનિક પર્વના બીજા અને ત્રીજા અધ્યાયના શરૂઆતના અંશોમાંથી વિષયવસ્તુ લીધું છે. તેમના બીજા નાટક 'યુધિષ્ઠિર'માં મહાપ્રસ્થાનિક પર્વના અંતિમ અંશો તથા મહાભારતના છેલ્લા અઢારમા પર્વના અંશોમાંથી કથાવસ્તુની પસંદગી કરી છે. ઉમાશંકરના 'અર્જુન-ઉર્વશી' નાટકમાં પણ મહાભારતના વનપર્વની અર્જુન અને ઉર્વશીની ઘટના વર્ણવેલી છે. જેમાં સ્વર્ગમાં દિવ્યાસ્ત્રો મેળવવા માટે ગયેલ અર્જુનની ઓળખાણ થતાં ઉર્વશી અર્જુનને શ્રાપ આપી દે છે, જે ઘટના મુખ્યવિષયવસ્તુના સ્થાને છે. આમ, મહાભારત એ કવિ ઉમાશંકર માટે મુખ્ય પ્રેરણાસ્ત્રોત બની રહ્યો છે.

ગાંધીયુગના કવિ સુદરજી બેટાઈએ 'જ્યોતિરેખા' નામના ખંડકાવ્યસંગ્રહમાં 'શસ્ત્રસંન્યાસ' શીર્ષકવાળું કાવ્ય રચેલ છે. જેમાં શ્રીકૃષ્ણ મહાભારતના યુદ્ધ પહેલાં જ પોતાની યોગદૃષ્ટિથી અપૂર્વ દર્શન કરે છે. ભૂતકાળની ઘટનાઓની સ્મૃતિઓને પ્રત્યક્ષ જોઈને શ્રીકૃષ્ણ શસ્ત્રસંન્યાસ માટે દીક્ષા લે છે. તે સુદર્શનચક્રને કહે છે- પ્રિય સુદર્શન, હવે તું શ્રીકૃષ્ણનું આભૂષણમાત્ર બની રહે. હવે વિનાશ તરફ ગતિ કરવાની નથી. શસ્ત્ર ધારણ કરવા એના કરતાં અર્જુનનો સારથી બની રહેવું એ વધારે સારું છે. મહાભારતના વિષયના આધારે લખાયેલ આ કાવ્યમાં મહાત્મા ગાંધીની અહિંસાની ભાવના વધારે પ્રેરકબળ તરીકે કામ કરતી હોય, તેવું દેખાઈ આવે છે. વળી કવિ બેટાઈએ ૧૯૭૬માં 'મહાભારતના છેલ્લા ચાર

પર્વો' શીર્ષક આપીને મહાભારતના છેલ્લા ચાર પર્વોનો સમશ્લોકી અનુવાદ પણ કરેલો છે. તેમ જ 'રોમહર્ષિણી' એવું શીર્ષક આપીને તેમણે ભગવદગીતાનો પણ અનુવાદ કરેલો છે.

મનસુખલાલ ઝવેરીએ મહાભારતની કથા પર આધારિત યુદ્ધારંભ, અભિમન્યુ અને અશ્વત્થામા – એમ ત્રણ ખંડકાવ્યોની રચના કરી છે. તેમણે પણ ભગવદગીતાનો સમશ્લોકી ગુજરાતી અનુવાદ કરેલો છે. કવિ રાજેન્દ્ર શાહે ૧૯૮૨માં 'પ્રસંગસપ્તક' નામના કાવ્યસંગ્રહમાં રામાયણ અને મહાભારતના કથાવસ્તુની પસંદગી કરી છે. ઉમાશંકરના 'પ્રાચીના'ની જેમ આ પણ સાતસંવાદ-કાવ્ય છે.

આમ, મહાભારત અને રામાયણ જેવા આદિકાવ્યો સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, બંગાળી, ઉર્દૂ, ગુજરાતી જેવી અનેક આધુનિક ભારતીય ભાષાઓના સાહિત્યકારો માટે ઉપજીવ્ય અને પ્રેરણાસ્ત્રોત બની રહ્યા છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં મહાભારતના વિષયવસ્તુને કેન્દ્ર સમક્ષ રાખીને અનેક કવીઓએ પોતાની મૌલિક પ્રતિભાના બળના સહારે મૂળ કથાને નવો વળાંક આપીને નાટકો, ખંડકાવ્યો, સંવાદકાવ્યો, અનુવાદગ્રંથો જેવી સાહિત્ય કૃતિઓની રચના કરી છે.

સંદર્ભગ્રંથો

1. અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યની વિકાસરેખા – ધીરુભાઈ ઠાકર, ગુર્જર ગ્રંથરત્ન, અમદાવાદ.
2. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ – બેચરભાઈ પટેલ, નવભારત પ્રકાશન, અમદાવાદ.
3. મધ્યકાલીન ગુજરાતી કવિતા – બળવંત જાની, પાર્શ્વ પ્રકાશન, અમદાવાદ.
4. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ – પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ, પાર્શ્વ પબ્લીકેશન, અમદાવાદ.
5. અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ: ગાંધીયુગ અને અનુગાંધીયુગ – પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ, પાર્શ્વ પબ્લીકેશન, અમદાવાદ.
6. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વૃત્તરચના- ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ.
7. મહાભારતના છેલ્લા ચાર પર્વો – બેટાઈ સુંદરજી, આર.આર.શેખ પ્રકાશન, મુંબઈ.
8. મહાભારત – વસંત પરીખ, સંસ્કૃત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર.